

TERMIN VA TERMINOLOGIYA TO'G'RISIDAGI NAZARIY QARASHLAR

Baxronova Maftuna Amriddin qizi

Buxoro Davlat Universiteti magistranti

m.a.baxronova2022@buxdu.uz

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.7840049>

ARTICLE INFO

Received: 08th April 2023

Accepted: 17th April 2023

Online: 18th April 2023

KEY WORDS

Termin, terminologiya, funksional, semantik, grammatik, leksik, ekvivalent, polisemiya, monosemiya, leksik birlik.

ABSTRACT

Ushbu terminlar hamda ularni o'rganuvchi fan, ya'ni terminologiyaning mohiyatini o'rganish bilan bog'liq nazariy va amaliy jihatdan ifodalashning turli vositalari va usullarining mavjudligi va ularni tizimlashtirish va batafsil o'rganish zarurati haqida so'z yuritilgan.

Termin (lot. terminus "chegara, oxir") - ma'lum bir kasbiy sohada qabul qilingan va maxsus sharoitlarda qo'llaniladigan maxsus so'z yoki ibora. Bu atama - ma'lum bir kasbiy bilim sohasi tushunchalari tizimiga kiritilgan tushunchaning og'zaki belgilanishi.¹ Terminologiya (terminlar to'plami sifatida) har qanday milliy tilning dominant sektori bo'lib, kasbiy faoliyat bilan chambarchas bog'liq. Terminlar maxsus ma'noga ega so'zlar bo'lib, ko'p hollarda bir ma'noli so'zlar hisoblanadi. Terminlar lug'atlarda beriladigan aniq bir tushunchani ifodalaydigan tama hisoblanib, ba'zan so'z yasovchilar orqali ham shakllanadi.

Terminlar xalq tilida ham, ilmiy tilde ham mavjud bo'lishi mumkin. Biroq bu holat ularda ko'p ma'nolilikni yuzaga keltirmaydi. Terminlar oddiy so'zlardek kontekstga muhtoj emas, chunki ular

- 1) kontekst o'rniga ishlaydigan ma'lum bir terminologiyaning a'zosi,
- 2) alohida, masalan, registrlar yoki buyruqlar matnlarida ishlatilishi mumkin.
- 3) buning uchun u tilda umuman bir ma'noli bo'lmasligi kerak, lekin berilgan terminologiya doirasida bir ma'noli hisoblanadi.²

Terminologiyaning umumiy nazariyasining predmeti: maxsus so'zlarning hosil bo'lishi va qo'llanilishini o'rganishdir, ular yordamida insoniyat tomonidan to'plangan bilimlar jamlanadi va uzatiladi; mavjud terminologik tizimlarni takomillashtirish; yangi atamalar va ularning tizimlarini yaratishning optimal usullarini va turli bilim sohalari terminologiyasiga xos bo'lgan universal xususiyatlarni izlash.

¹ Reformatskij, A. A. Vvedenie v jazykovedenie: ucheb. dlja filol. fak. ped. in-tov / A. A. Reformatskij. — 4-e izd-e, ispr. i dop. — M.: Pro-sveshhenie, 1967. — 542 s

² Гашимова К.С. Понятия «термин», «терминосистема» в современной лингвистике. Вестник КазНУ. Серия филологическая №4 – А.: «Қазақ Университети», 2002 г.- 180 с.

Fan yoki texnikaning har qanday sohasining jadal rivojlanishi bilan uning yutuqlarini ommaviy axborot vositalarida faol aks ettirish, alohida atamalarning maxsusdan umumiy foydalanishga o'tishi boshlanadi. Shu bilan birga, atamalar o'zining ilmiy aniqligini yo'qotadi, qo'llanish doirasini kengaytiradi. Maxsus foydalanishda, tizimda tegishli o'rinni egallab, atamalar o'z-o'zidan qotib qoladi. Ularning "egizaklari", ya'ni omonimlari endi zarur tizimli va ilmiy aniqlikka ega bo'lmay, umumiy foydalanishga o'tmoqda. Ular faol so'zlarga aylanadi, stilistik imkoniyatlarga, hissiyotlarga ega bo'ladi.

1940-1950-yillarda bunday zamonaviy so'zlar - atamalar atom va uning hosilalari, 1960-yillarda sun'iy yo'ldosh,

1970-yillarda oy roveri edi.

Ularning majoziy ma'nosi paydo bo'ldi: atomchilar "kichkina zarrachalar", atomchilar "atom urushi bilan tahdid solayotgan siyosatchilar", "oy roveri"ni oyoqqa turolmaydigan odam deb atashni boshladilar.

Ba'zi hollarda bir atama boshqa sohada boshqa ma'no bilan foydalanilishi mumkin, bunday holatda ushbu termin omonim hisoblanadi.

Masalan: **reaksiya** termini kimyo fanida, fiziologiyada hamda siyosatda turlicha ma'nolarda qo'llaniladi.

Tilshunos olimlarimiz shuni yodda tutishlari lozimki, faol qo'llaniladigan terminlar ko'p ma'nolilikdan, emotsionallikdan va ba'zan shakldoshlikdan holi bo'lishi maqsadga muvofiqdir.

Atamalar va atamalar o'rtasida doimiy almashinuv mavjud: umumiy tildagi so'zlar o'zlarining ba'zi xususiyatlarini yo'qotib, atamalarga aylanadi. Umumiy til fakti bo'lishdan to'xtamagan holda: seyalkadagi etik, qurol barrelidagi old ko'rinish, portdagi vinch yoki elka, tizza, panja, barmoq, bo'yin, yonoq, kabi tana qismlari nomlaridan olingan texnik atamalar shular tarkibiga kiradi.

Har bir ilmiy soha o'zining terminologiyasi tarkibidagi atamalar bilan cheklanadi. Xalqaro terminologiya komissiyasining tavsiyasiga ko'ra, terminologik to'plamlar hajmi "100 ta atama sonidan ko'p bo'lmasligi" kerak.

Terminologiya muammolari bilan ixtisoslashgan davlat qo'mitalari, komissiyalar, muassasalar va boshqa tashkilotlar shug'ullanadi. Rossiya Federatsiyasida terminologiya muammolari bilan Rossiya Davlat standartining Butunrossiya tasniflash va kodlash ilmiy-tadqiqot instituti (VNIKI) qoshidagi TK-55 "Terminologiya" texnik qo'mitasi va Ilmiy terminologiya qo'mitasi shug'ullanadi. Rossiya Fanlar akademiyasining fundamental fanlar sohasi - CST RAS.

Masalan, maishiy so'z sifatida tishli - "bir jabduqda oltita ot" oltita dubletga ega, ammo texnik atama sifatida tishli bu sinonimiga ega emas. Umumiy tilda issiqlik sovuq antonimga ega, ammo temirchilikda issiqlik - "issiq ko'mir" atamasi antonimga ega emas.

So'zlarning termin bo'lishi uchun yana bir muhim shart - bu ularning internatsionalligi.

Terminning "demarkatsiyasi" ning yana bir imkoniyati morfologikdir. Demak, odatiy peshona so'zi "ravon unli" bilan rad etiladi: peshona, peshona va boshqalar, tennis o'yini atamasi peshona - "to'pni raqibning boshiga tashlaydigan zarba" tovush tarkibini o'zgartirmasdan rad etiladi. ildiz: peshona, peshona, peshona .

Bu qiyinchiliklar chetdan olingan atamalar yordamida oldini oladi. Ular tilga taxallus, yorliq sifatida, deyarli tegishli nomlar (kombayn, konteyner, buldozer va boshqalar) kabi

kiradi. Narsa va hodisalarning nomlari sifatida (fen, muqaddima, embargo va boshqalar) yakka holda qo'llanilganda ular sof nominativ bo'lib, hosila atamalar hosil bo'lgandan keyingina, tushuncha umumiyliги bog'lovchi bo'lib xizmat qilgandagina semasiologik funktsiyani oladi. Bunday o'zlashtirilgan atamalarda xorijiy tildan o'zlashgan so'zlar oddiy so'zlar bilan aralashmaydi; ular alohida, bir ma'noli hisoblanadi. Terminologiyani juda ko'p sohlarida bunday holatlar uchray turadi. Rus tilida otchilik terminologiyasi, asosan, tatarlar bilan muloqot qilish tufayli turkiy so'zlardan iborat (ot, pada, argamak, lasso, buckskin, jigarrang, roan, igrenovy va boshqalar); dengiz - hollandizmlar hududi (bogsprit, old plan, grotto, yut, tanklar va boshqalar); pazandachilik va teatr, shuningdek, keyinchalik elektrotexnika va aviatsiya - fransuz atamalari (menyu, restoran, bulyon, güveç, konsomme, krem; parter, benoir, mezzanina, rampa, tanaffus, afisha, debyut, pas, ritornello; pense, montajchi, qo'nish moslamasi, fyuzelyaj, samolyot korpusi va boshqalar); sport - ingliz (sport, start, finish, chempion, futbol, tennis, time, setter, pointer va boshqalar).³

Alohida tillardan olingan so'zlarning kamchiliklari shundaki, ular tasodifan yoki majburiyat yuzasidan boshqa tillardan kirib keladi, bu birinchi navbatda atamalarning xilma-xilligida yaqqol ko'rinish beradi. Shunday qilib, rus tilida kon ustasining ismi nemis tilidan olingan (so'zma-so'z "ko'taruvchi", shteigendan - "ko'tarish", rus ustasi buni hech qanday tarzda ifoda etmaydi); frantsuz tilida bu lavozim maitre-mineur deb ataladi, ya'ni. "master miner", inglizcha bosh miner - "bosh miner" (ingliz tilida bosh - "bosh, bosh" va konvertatsiya "boshliq"). "Soch kesish, soch olish, jingalaklash" jamlangan mutaxassislik nomi bilan bog'liq vaziyat yanada qiziqroq: rus tilida buzilgan nemischa so'z sartarosh, nemis tilida bu Perukkenmacher bo'lishi kerak edi, ya'ni. "Paruk ishlab chiqaruvchi" (Perukkedan - "parik" va machen - "yasamoq"), lekin nemislar bu ixtisoslikni Friseur (frantsuz frizeridan - "jingalak") deb atashadi, lekin frantsuzlar buni shunday deb atamaydilar, balki uni chaqirishadi. Ushbu misollar shuni ko'rsatadiki, atamalarni tasodifiy, ammo tarixiy jihatdan asosli bo'lsa-da, qarz olish bilan na tizimli, na xalqaro terminologiyaga erishib bo'lmaydi. Bundan tashqari, atamalarni og'zaki kundalik o'zlashtirish jarayonida (bu ayniqsa hunarmandchilik texnikasi sohasida turli xalqlar va tillar hunarmandlarining bevosita muloqoti tufayli keng tarqalgan) xalq etimologiyasi asosida so'zlarning buzilishi sodir bo'ladi.

References:

1. Reformatskijj, A. A. Vvedenie v jazykovedenie: ucheb. dlja filol. fak. ped. in-tov / A. A. Reformatskijj. — 4-e izd-e, ispr. i dop. — M.: Pro-sveshhenie, 1967. — 542 s
2. Гашимова К.С. Понятия «термин», «терминосистема» в современной лингвистике. Вестник КазНУ. Серия филологическая №4 – А.: «Қазақ Университеті», 2002 г.- 180 с.
3. Гашимова К.С. Понятия «термин», «терминосистема» в современной лингвистике. Вестник КазНУ. Серия филологическая №4 – А.: «Қазақ Университеті», 2002 г.- 180 с.

³ Гашимова К.С. Понятия «термин», «терминосистема» в современной лингвистике. Вестник КазНУ. Серия филологическая №4 – А.: «Қазақ Университеті», 2002 г.- 180 с.